

УДК 372.461:378

МЕТОДИ ОПИСУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

Палиця Г.С.

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна*

У статті схарактеризовано особливості педагогічного мовлення, потенційні можливості педагога як мовної особистості. Репрезентована структура моделі мовної особистості педагога та продуктивні аспекти і методи її дослідження. Це такі аспекти, як ретроспективний, проспективний і синхронний. Окремо розглянуто анкетування як ефективний метод опису «живого» мовлення педагога.

Ключові слова: педагогічне мовлення, мовна особистість педагога, ретроспективний, проспективний, синхронний аспекти, анкетування, «живе мовлення».

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному суспільстві педагог посідає ключову позицію, оскільки йому відведена важлива роль щодо формування молодого покоління, готового до викликів і випробувань, що диктує час. Це вимагає від нього обізнаності в усіх сучасних тенденціях і процесах, що активно діють у суспільстві, адже педагог стоїть на службі в державі, що є замовником освітніх послуг, тому своєю професійною діяльністю він повинен пропагувати її ідеї та цінності. Крім цього, будучи членом суспільства, педагог і сам піддається впливам останнього, воно формує його як особистість, визначає світогляд і поведінку.

Педагог реалізує завдання, що ставить перед ним суспільство, за допомогою різних засобів, серед яких найважливішим є мова. У педагогічному процесі вона виконує пізнавальну, естетичну та виховну функції, розкриваючи перед тим, хто навчається, красу думки, красу мислення як радість людського буття [9, с. 457], тому слово (мовлення) стає найважливішим (якщо не головним) інструментом діяльності вчителя, головним засобом реалізації всіх завдань власне методичного та дидактичного характеру [2, с. 77]. Саме спілкування набуло з розвитком інформаційних технологій різноманітних форм, вимагаючи від педагога володіння новими, ефективними тактиками та стратегіями, що відповідають вимогам часу. Ці фактори змусили лінгвістів по-новому інтерпретувати поняття «мовна особистість педагога» (далі МО педагога), враховуючи вплив епохи, культури, суспільних умов на її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема МО, основи якої були закладені ще В. Виноградовим та розвинуті Ю. Карауловим, на сьогоднішній день отримала висвітлення з різних позицій, зокрема психолінгвістики (С. Сухих, М. Ляпон, К. Сєдов, Л. Лисиченко, Т. Скорбач, І. Павлова та ін.), з урахуванням комунікативної компетенції особистості (Т. Кочеткова, О. Сиротиніна, К. Сєдов та

ін.), етнолінгвістики (Ю. Караулов, Т. Снітко, В. Маслова та ін.), соціолінгвістики (О. Бакумова, Г. Беспям'ятнова, Т. Космеда, Т. Нікітченко, А. Гафарова та ін.) тощо. У рамках соціолінгвістичного напрямку вивчення цієї проблеми, можливо, найбільш фрагментарно досліджена МО педагога, з іншого боку, на сьогодні практично цілком не розроблена методика її опису, саме тому частковому вирішенню цього питання присвячено дану наукову розвідку, в чому вбачаємо її *актуальність* і новизну.

Мета статті полягає в розкритті продуктивних аспектів і методів аналізу МО педагога.

Окреслена мета вимагає виконання таких *завдань*:

1) схарактеризувати навчально-виховний процес як специфічну сферу використання мови;

2) дати визначення понять «абстрактна МО педагога» і «конкретна МО педагога»;

3) описати ретроспективний, проспективний і синхронний аспекти аналізу МО педагога та анкетування як ефективний метод дослідження «живого» мовлення.

Не викликає сумніву те, що вимоги до МО у різних сферах людської діяльності специфічні. Це зумовлене ключовими параметрами кожної окремої сфери. У навчально-виховному процесі мова слугує не лише засобом комунікації, каналом передачі інформації, але й засобом навчання та виховання: «без слова людина залишилася б дикуном серед найвитонченіших витворів мистецтва, серед машин, карт і т. ін., хоча б бачила на ділі застосування цих предметів, тому що важко вчити нічим прикладом навіть наукам, які потребують наочності, як передати без слів такі поняття, як наука, істина та ін.» [7, с. 155]. Мабуть, саме тому дослідники завжди приділяли велике значення зазначеним проблемам і продовжують загострювати свою увагу на питаннях іміджу вчителя, зосереджуючись при цьому на його риторичності, на формуванні риторичної культури особистості в школі нового типу, формуванні риторичної культури особистості у сфері вищої школи, у процесі відродження національної школи красномовства тощо [8, с. 167]. Інформація, яку передає адресант, за допомогою найефективніших мовних засобів, повинна не тільки бути донесена до адресата, але й засвоєна ним. Вона повинна збагачувати його духовно, інтелектуально, що, без сумніву, вимагає наявності відповідних знань і умінь у педагога. Саме тому вчитель / викладач повинен досконало володіти не лише знаннями з конкретного предмета, але й мовою, за допомогою якої він передаватиме ці знання. Зазначена вимога в усі часи була однією з найголовніших [1, с. 52]. На думку Н. Голуб, мова «забезпечує стійку мотивацію, творчий характер, переконання і результативність навчально-виховного процесу» [3, с. 99], що надає їй нового – навчально-педагогічного – статусу, який визначається умовами та цілями навчально-виховного процесу, його специфікою та характеристиками учасників.

МО педагога характеризується набором типових психологічних і мовленнєвих рис, притаманних представникам цієї професії, а також індивідуальних рис, що роблять кожному МО педагога неповторною, хоча кожна вишукана МО є неповторною. Вичерпний аналіз МО педагога повинен відбуватися з огляду на певні критерії, до найважливіших із яких зараховуємо: 1) проміжок часу і територію проживання МО (хронотоп); 2) психологічний портрет досліджуваної МО; 3) суспільне тло, що здійснювало (-є) вплив на її формування; 4) характеристика властивих йому вербальних і невербальних засобів спілкування. Як бачимо, більшість компонентів,

що лежать в основі МО педагога, відносяться до екстралінгвальних факторів, містяться за межами мови. Це засвідчує їх важливість у формуванні педагога як МО. Саме тому дослідження МО загалом базується на міждисциплінарному підході, з урахуванням досягнень не лише мовознавства, але й психології, соціології, етнолінгвістики, педагогіки.

МО педагога може виражатися не лише через тексти, засоби, що використані в них, але й у конкретних мовленнєвих ситуаціях, тобто через «живе» мовлення. МО педагога можна розглядати як конкретне та абстрактне поняття, дослідження яких, вочевидь, різняться підходами та принципами аналізу. Абстрактна модель МО педагога – збірний образ, що характеризується сукупністю типових рис і ознак, властивих представнику цієї професії, відповідає найбільш поширеному уявленню про нього та репрезентує типове для своєї сфери діяльності мовлення.

Конкретна модель МО – це реальна особа, педагог, що характеризується конкретним хронотопом, з індивідуальним, неповторним «набором» психологічних рис і рівнем комунікативної компетенції. Опис кожної конкретної МО педагога відбувається в кожному разі індивідуально, але з подальшою проекцією результатів на «шаблон», що існує у свідомості людства стосовно представника цієї професії з метою виокремлення типових та індивідуальних, неповторних рис досліджуваної МО.

Наукова методологія та методи мовознавства, як відомо, обирають з огляду на предмет, об'єкт, мету та специфіку використання конкретного дослідницького матеріалу. Жодне явище природи і суспільства, зокрема й мова (мовлення), не може одночасно існувати і функціонувати у трьох хронологічно розмежованих планах – минулому, сучасному і майбутньому, тому сучасна лінгвістична методологія, спроектована на вивчення функційного розвитку окремих мов з урахуванням їх прагматики, повинна базуватися на ретроспективному, синхронному, порівняльному і проспективному аспектах. Саме така єдність підходів забезпечує всебічність, комплексність, багатогранність і послідовність дослідження [6, с. 31].

Ретроспективний аналіз використовується для характеристики МО, професійна мовленнєва діяльність якої відноситься до минулого, близького чи далекого. Ретроспекція як методологічна основа дослідження опрацьована Т. Космедою у проекції на «живе» мовлення Івана Франка. В її основу дослідниця ставить факти, «щаслива зустріч» з якими в автора монографії «Комунікативна компетенція Івана Франка» відбулася тричі: по-перше, з виданням, праці, де досить повно (з урахуванням попередніх збірників) репрезентовано спогади про письменника широкого кола громадських і культурних діячів, спогади рідних, близьких, приятелів, добрих знайомих і учнів, спроектовані як на вербальну, так і на невербальну комунікативну поведінку письменника; по-друге, з фактологічним матеріалом (документами, власними спогадами письменника тощо); по-третє, з теоретичними дослідженнями щодо мови творів письменника [6]. Ретроспекція як метод аналізу МО, можливо, найбільш піддається «ризикам», оскільки, базуючись на фактах, що не завжди підлягають перевірці, може з'явитися суб'єктивне сприйняття матеріалу, його суб'єктивна інтерпретація. Для дослідника важливо відмежувати об'єктивну інформацію від суб'єктивної, правильно, без упередженості чи, навпаки, прихильності, інтерпретувати той чи той факт з метою отримання адекватного опису МО.

Проспективний аналіз, на відміну від ретроспективного, має на меті прогнозування мовленнєвої поведінки майбутнього педагога. Особливість його полягає в тому, що він здійснює синхронний зріз мовлення особистості з метою проєкції на майбутню професійну діяльність. У цьому ракурсі предметом дослідження може стати мовлення студента на заняттях з методики викладання предмету, що лежить в основі його майбутньої кваліфікації, чи практиканта під час педагогічної практики, що дає можливість виявити не лише рівень володіння навчальним матеріалом, але й рівень його комунікативної компетенції, психологічний портрет, характер, тому врахування всіх цих складових корисне для корекції (якщо в цьому є потреба) певних аспектів, що складають мовленнєвий і психологічний портрет майбутнього педагога. Оцінка МО майбутнього педагога, безумовно, повинна бути обов'язковою складовою в підборі кадрів як у середні, так і вищі навчальні заклади з метою визначення їхньої професійної придатності. На сьогоднішній день такий підхід не опрацьований взагалі, тому може стати об'єктом майбутніх наукових пошуків у галузі проспективної лінгвістичної персонології з метою його подальшого впровадження в повсякденну практику.

Синхронний аналіз «живого» мовлення сучасників відрізняється від усіх інших тим, що враховує вплив соціальних чинників на функціонування мови, більше уваги приділяє свідомому впливу суспільства на мову. «Живе» мовлення людини..., як і кожне мовне явище, вимагає інтерпретації, а тому однією з найважливіших проблем мовознавства є проблема методології та методів дослідження такого явища [6, с. 32]. Синхронний аналіз, як і проспективний, має перевагу в тому, що спостерігати за МО можна безпосередньо, тому він може бути кваліфікований як найбільш об'єктивний, оскільки дає змогу найточніше схарактеризувати особистість педагога-сучасника.

Ефективним методом ретроспективного, а особливо синхронного і перспективного, аналізів МО є анкетування. Для ретроспективного дослідження воно має сенс у разі характеристики МО, що відноситься до недалекого минулого за умови наявності адресатів, на яких була спрямована її професійна мовленнєва діяльність. У цьому ракурсі дослідження розгляду підлягає мовлення, що вже склалося й було апробоване в професійній діяльності МО в певний проміжок часу, що відноситься до минулого. Саме цим відрізняється анкетування в ретроспективному аналізі від синхронного та проспективного аналізу МО, де предметом дослідження стає, відповідно, «живе» мовлення педагога-сучасника чи майбутнього педагога. Метою анкетування при проспективному аналізі є прогнозування мовленнєвої поведінки майбутнього педагога у тій чи тій педагогічній ситуації, вдосконалення та корекція певних аспектів МО.

Висновки. Педагог – дзеркало суспільства, представник певної епохи та певної культури, що здійснюють свій відбиток на його становленні та розвитку, а відтак, – і на професійній діяльності. Оскільки ці чинники передбачають різний матеріал дослідження, то він повинен підлягати аналізу за допомогою різних аспектів, серед яких найбільш продуктивними є ретроспективний, проспективний і синхронний аналізи. Ефективним методом аналізу «живого» мовлення як з огляду на ретроспекцію, так і на проспекцію, як діахронічного, так і синхронного дослідження МО, є анкетування.

Подальші перспективи дослідження. Проблема МО педагога може бути доповнена цінним матеріалом за рахунок вивчення досвіду передових українських і зарубіжних педагогів сучасності.

Список літератури

1. Вдович С. Красномовство викладача – передумова успіху його діяльності / С. Вдович // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару / за ред. Т. А. Космеда]. – Львів : ПАІС, 2007. – С.51-61.
2. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: [навчально-методичний посібник] / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама Україна, 2008. – 232 с.
3. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : [монографія] / Н. Б. Голуб. – Черкаси: Брама, 2008. – 400 с.
4. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Тетяна Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 328 с.
5. Космеда Т. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка / Т. Космеда // Мовознавство. – 2008а. – № 6. – С. 28-33.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: СИЭНТО, 1993. – 192 с.
7. Сагач Г. М. Риторика: [навчальний посібник для студентів середніх і вищих навчальних закладів], вид. 2-е, переробл. і доповн. / Г. М. Сагач. – К.: Ін. Юре, 2000. – С.165-209.
8. Сухомлинський В.Ю. Вибрані твори: [у 5 т.] / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – 654 с.

Пальця Г.С. Методы описания языковой личности педагога // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.411-415.

В статье охарактеризованы особенности педагогической речи, потенциальные возможности педагога как языковой личности. Репрезентирована структура модели языковой личности педагога и продуктивные аспекты и методы её исследования. Это такие аспекты, как ретроспективный, проспективный и синхронный. Отдельно рассмотрено анкетирование как эффективный метод описания «живой» речи педагога.

Ключевые слова: педагогическая речь, языковая личность педагога, ретроспективный, проспективный и синхронный аспекты, анкетирование, «живая» речь.

Palytsya G. S. Methods of Description of Language Personality of a Teacher // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.411-415.

The article deals with the peculiarities of pedagogical speech, potential abilities of a teacher as a language personality. The structure of a language personality model and productive aspects and methods of investigation have been represented. The following aspects have been represented: retrospective, prospective and synchronous. Questionnaire has been analyzed as an effective method of description of a "live" speech of a teacher.

Key words: pedagogical speech; language personality of a teacher; retrospective, prospective, synchronous aspects; questionnaire; live speech.

Поступила до редакції 02.03.2011 р.